

щодо митців завдали великої шкоди українській культурі, гальмували національні традиції її розвитку. Незважаючи на це, саме в період апогею сталінізму формувались опозиційні тоталітаризму ідеї, які, щоправда, не набули комплексної розробки [14, 146]

Проведений аналіз процесу взаємовідносин радянської влади та творчої інтелігенції УРСР не вичерпує всі його форми. Відкриття доступу до закритих раніше архівних матеріалів, поява мемуарної літератури свідків тогочасних подій, залучення нових методологічних засад досліджень створили умови для об'єктивних оцінок процесів взаємодії митців України та влади в повоєнний період.

Посилання

1. Бадяк В. У лещатах сталінізму: Нарис історії Львівської організації Спілки художників України 1939-1953 рр. / В. Бадяк. – Львів: СКІМ, 2003. – 204 с.
2. Волков С.В. Интеллектуальный слой в советском обществе / С.В. Волков. – М., 1999. – Режим доступу: <http://swolkov.narod.ru/ins/index.htm>.
3. Громов Е. Сталин: Власть и искусство / Е.Громов. – М.: Республика, 1998. – 495 с.
4. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.) / Т.В. Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.
5. Рубльов О.С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.) / О.С. Рубльов, Ю.А. Черченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
6. Шевченко Л. Інтелігенція України і сталінізм (1945 – серед. 50-х рр.) / Л.Шевченко // Історія в школі. – 1999. – № 7 – С. 2-6.
7. Штейнле О.Ф. Соціальні джерела номенклатурної еліти повоєнної України / О.Ф. Штейнле // Гілея (науковий вісник). – 2009. – Вип. 24. – С. 115-124.
8. Левченко І.Е. Цензура як соціокультурний феномен / І.Е. Левченко // СОЦИС. – 1996. – № 8. – С. 88.
9. Юрчук В.І. Роль М.С.Хрущова у відродженні української культури (1944-1949) / В.І. Юрчук // М.С. Хрущов і Україна. Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова / Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – С. 106-113.
10. Рибалка І.К. Така наша доля. Сторінки життя мого покоління / І.К. Рибалка. – Харків: Основа, 1999. – 200 с.
11. Герегова С.В. Розвиток вищої освіти в західних областях України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст. / С.В. Герегова, Т.В. Марусик // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 101-108.
12. Нечиталюк М.Ф. Моя пора, моє багатоліття: Спогади / М.Ф. Нечиталюк. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2005. – 397 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 30, спр. 3300, 180 арк.
14. Морозов В.В. Інтелігенція 40–80-х рр. ХХ ст. як носій українського патріотизму / В.В. Морозов // Інтелігенція і влада: науковий збірник. – Одеса, 2006. – Випуск 8. – С. 146-152.

Малежик Д.И. Творческая интеллигенция УССР и власть в послевоенный период (1945-1953 гг.)

Раскрыта проблема взаимоотношений советской власти и творческой интеллигенции в первые послевоенные годы. Прослежено влияние тоталитарного режима на процесс формирования кадров украинских художников.

Ключевые слова: творческая интеллигенция, творческие союзы, советская власть, идеологические кампании, подготовка кадров.

Malezyk D.I. Arts intelligentsia of the Ukrainian SSR and state power in the postwar period (1945–1953)

The problem of relations between Soviet state power and arts intelligentsia during first postwar years has been revealed. The influence of totalitarianism on Ukrainian artists' training process has been examined.

Key words: arts intelligentsia, arts unions, Soviet state power, ideological campaigns, training of personnel.

31.03.2011 р.

УДК 94 (477):364.122.5«1945/1970»

Я.М. Гирич

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ УПРОДОВЖ 1945-1970 РОКІВ

У статті проаналізовано розвиток міст та містечок Чернігово-Сіверщини у контексті урбанізаційних процесів та містобудівної політики радянської влади упродовж 1945-1970 рр. Для зазначеного дослідження залучено архівні матеріали, опубліковані документи та статистичні збірники.

Ключові слова: повоєнна відбудова, Чернігово-Сіверщина, урбанізаційні процеси, містобудування, зростання кількості міст, міське господарство, міське населення, малі міста.

Сучасна Україна є індустріальною державою з переважно міським способом життя. На різних етапах вітчизняної історії роль міст у житті країни змінювалася. Значною мірою розвиток українських міст ґрунтується на матеріальній та демографічній базі, що склалася ще за радянської доби, яка позначилася динамічними урбанізаційними процесами.

Урбанізаційні процеси вивчають економісти, демографи, географи, культурологи, соціологи, філософи, історики. Історичний напрямок досліджень урбанізації передбачає, серед інших аспектів, вивчення впливу держави на урбанізаційні процеси, зокрема: реалізацію житлових програм, управління планомірним розвитком міст, регулювання міграційних процесів та планове розміщення продуктивних сил, стирання істотної різниці між містом і селом.

Регіональний аспект вивчення проблеми частково компенсований науковими розвідками на сторінках «Сіверянського літопису». Публікації О. Воронка [2], В. Іванишиної [12], І. Суботіної [19], присвячені динаміці та регіональним особливостям демографічних процесів на території Чернігівської області у другій половині ХХ ст., становлять значний науковий інтерес. Частково до них можна віднести і праці В. Гаврилова [11], дослідника міграційного руху на теренах північного Лівобережжя України у повоєнну добу. В. Гаврилов, досліджуючи міграційний рух у післявоєнний період

на Лівобережній Україні, приділив увагу питанню трудових мобілізацій та організованих наборів населення для відбудови промисловості Донбасу.

Метою даної статті є аналіз особливостей розвитку міських поселень Чернігово-Сіверщини через призму розгляду перебігу урбанізаційних процесів, демографічної та містобудівної політики радянської влади, реалізацію завдань союзного та республіканського керівництва щодо раціонального розміщення трудових ресурсів у 1945-1970 роках.

Після завершення Другої світової війни головним завданням партійно-державного керівництва стала відбудова зруйнованої війною економіки УРСР. Пріоритетом у відбудовчих процесах стали галузі «групи А», що акумулювали фінансові ресурси країни, швидка відбудова яких фактично звела реконструкцію інших галузей народного господарства та життєдіяльності суспільства, зокрема соціальної сфери, на залишковий принцип фінансування. За таких умов, головним вектором містобудівної політики стало відновлення довоєнного рівня житлового фонду та комунального господарства міських поселень УРСР. Після завершення війни значна частина населення України опинилась без власного помешкання, актуалізувалася проблема безпритульності, житловий фонд українських міст залишався в зруйнованому, запущеному чи недобудованому стані. Люди заселяли горища, підвали, бараки, землянки та інші непристосовані для житла приміщення

У повоєнні роки в стислі терміни було здійснено значні за своїми масштабами роботи, направлені на відбудову житлового фонду та комунального господарства зруйнованих міст. У цей період перед архітекторами і будівельниками стояло завдання подолати тяжкі наслідки війни, щоб в найкоротші терміни ліквідувати гостру нестачу житла. За офіційними даними відомо, що по завершенню Великої Вітчизняної війни було повністю або частково зруйновано 714 міст та містечок, біля 20 тисяч сіл, 2 мільйони будинків та приміщень, 40 тисяч надвірних будівель мільйонів жителів Української РСР. Внаслідок бойових дій близько 10 мільйонів осіб втратили дах над головою [15, 625]. У перші роки після війни головну ставку було зроблено на малоповерхове будівництво літніх будиночків та кредитування забудови приватного сектору. Але такі заходи не могли вирішити найголовнішої проблеми – швидкої ліквідації нестачі житла для населення. Тому на початку відбудовного періоду житлове будівництво велось на вибіркових вільних ділянках у зруйнованих районах міст.

Ухвалений в серпні 1946 р. Верховною Радою УРСР закон «Про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 рр.» розроблявся на основі контрольних цифр, визначених для республіки загальносоюзним

планом [20, 28-29]. Пріоритетним завданням стало відновлення важкої індустрії, яку уряд розглядав у якості бази соціалістичної економіки, і яка у свою чергу, акумулювала переважну частину коштів, спрямованих на відбудову. Суттєве переважання у фінансових вливаннях, спрямованих на відбудову промислового господарства, спостерігалось щодо вливань у вугільну промисловість Донбасу, чорну металургію Півдня, електроенергетики і машинобудування, хімічної промисловості, капітального будівництва і залізничного транспорту.

Відбудова зруйнованих міст відбувалась відповідно до затверджуваних планувальними органами та проектними інститутами документів, що ставили своїм завданням якнайшвидше відновлення довоєнного міського господарства та соціально-побутової інфраструктури.

Ці питання перебували у віданні урядових (нарко́мат, а потім міністерство будівництва УРСР) та партійних (відділ будівництва та міського господарства ЦК КПУ) структур. До цієї справи залучались Київпроект, Діпроцивільбуд та Академія будівництва і архітектури УРСР [22, арк. 155]. Складанням нових генеральних планів, схем планування та коригування старих матеріалів займався Державний інститут проектування міст УРСР, проектні майстерні управління головних архітекторів міст та відділів у справах архітектури обласних рад депутатів трудящих, інші проектні організації.

Внаслідок цього у деяких містах відмічалась невиправдана розкиданість житлового будівництва, що утруднювало впровадження прогресивних поточних методів будівництва і раціональне використання відповідних механізмів, викликало збільшення протяжності інженерних мереж, призводило до подорожчання та збільшення строків будівництва.

Природно, що першочерговим завданням для радянських будівельників та архітекторів стало відновлення найбільших міст регіону. Особливої уваги вимагала відбудова Чернігова, який реконструювали як місто, що за п'ятирічним планом підлягало першочерговій відбудові. Спільна постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийнята 22 лютого 1946 р. «Про відбудову міста Чернігова» передбачала проведення відновлювальних робіт відповідно до проекту архітектора Н. Панчука. Визначалась необхідність відновлення та збереження комплексів архітектурних пам'яток Дитинця, Слезької та Болдиної гір, П'ятницької церкви [24, 88-90]. Політика щодо збереження індивідуального архітектурного обличчя міста поширювалась на переважну більшість обласних центрів.

Значні масштаби повоєнної міграції, враховуючи збитки, завдані війною житловому фонду українських міст, поглибили проблему забезпечення громадян житлом. Державне та індивідуальне будівництво мали ліквідувати «житловий голод»,

але житловий фонд республіки на кінець п'ятирічки навіть не досяг довоєнного рівня. Відбудова житлово-комунального господарства, перебуваючи «в тіні» першочергових для відродження галузей середньої та важкої індустрії, супроводжувалась несвоєчасним плануванням робіт, нестачею фінансових ресурсів, зривами графіків постачання будматеріалів, їх низькою якістю. Гостро стояла проблема нестачі будівельного устаткування, механізмів та обладнання.

За офіційними даними житлово-комунальне господарство УРСР досягло довоєнних масштабів у 1951 р., міський транспорт – 1953 р. [13, 367], розвиток водогінно-каналізаційних мереж – 1948 р., лазнево-пральних підприємств – 1951 р. [13, 369], залишаючись в тіні таких пріоритетів, як важка, вугільна, металургійна, оборонна промисловість.

Якщо вести мову про відбудову Чернігова, то як і по всій країні відновлення міської інфраструктури велося мляво, перевага надавалася поновленню та розвитку промислових підприємств міста. Станом на кінець 1950 р. населення міста становило 62 679 осіб проти 68,5 тисяч осіб за переписом 1939 р. [16, 29]. Обласний центр страждав від перманентної нестачі комунальної інфраструктури, яка і у довоєнні роки перебувала на невисокому рівні. Відчувалася нестача потужних водогінних та каналізаційних мереж, централізованого теплопостачання, доріг з твердим асфальтовим покриттям тощо. В таких умовах міське господарство не забезпечувало не лише соціально-культурних, а й житлово-побутових потреб городян. У 1950 р. приватний сектор займав три четверті території міста, на одного чернігівця припадало 4 м² корисної площі [14].

У 1948-1950 рр. зі значним залученням фізичної праці військовополонених було споруджено Чернігівський залізничний вокзал за проектом архітекторів В. Лоскутова та Г. Гранаткіна. Окрім того, у 1950 р., вже існуюча у місті фабрика музичних інструментів освоїла випуск піаніно. У Ніжині до 1950 р. за рахунок міського бюджету відбудували 46 комунальних будинків, ще 448 звели власним коштом індивідуальні власники.

Завершення відбудови та відновлення довоєнного рівня житлового фонду та розвитку комунального господарства міст УРСР співпало з завершенням IV п'ятирічки (1946-1950 рр.). Її результатом стало спорудження 45,98 млн. м² житла, з них 50 % у сільській місцевості. У містах та смт республіки державним підприємствам та організаціям вдалось звести 14,81 млн. м², а 8,19 млн. м² збудували робітники та службовці власним коштом [21, 170]. Домінування сільського будівництва у роки четвертої п'ятирічки ілюструвало ситуацію другорядного становища комунальної сфери українських міст порівняно з розвитком промисловості.

Після 1924 р. на сучасній території Чернігівщини,

що у жовтні 1932 р. стала Чернігівською областю, нараховувалось 6 міст: Чернігів, Ніжин, Прилуки, Новгород-Сіверський. У 1924 р. до категорії міст віднесли Радунь (з 1938 р. – смт) та Сновськ (з 1935 р. – Щорс). У 1938 р. до категорії міст районного підпорядкування віднесли Бахмач.

Станом на 1 січня 1947 р. на території області нараховувалось 3 міста обласного підпорядкування – Чернігів, Ніжин, Прилуки, 3 міста районного підпорядкування – Бахмач, Щорс, Новгород-Сіверський, 39 сільських районів, 761 сільрада, 15 смт – Березне, Бобровиця, Борзна, Городня, Добрянка, Ічня, Козелець, Короп, Корюківка, Ладан, Мена, Остер, Радунь, Семенівка, Сосниця [18, 230-231].

Зростання населення міст, розбудова міського господарства вимагали перегляду відповідних законодавчих норм. Порядок віднесення того чи іншого населеного пункту до категорії міських поселень регламентувався спеціальним нормативного-правовим актом. Упродовж досліджуваного періоду діяли підзаконні акти, ухвалені у 1924, 1956, 1965 роках.

Упродовж існування в правовому полі згаданого положення (1956-1965 рр.) до категорії міст на території області рішеннями виконкому облради зараховано 7 населених пунктів. Вперше, починаючи з 1938 р., на карті Чернігівщини з'явилися нові міста у 1957 р. Міський статус отримали селища міського типу Ічня [3, 113] та Городня [4, 146], Бобровиця та Корюківка [5, 68], Семенівка [6, 104], Остер [7, 926], село Носівка [8, 775].

Відповідно до оприлюднених у 1963 р. підсумків Всесоюзного перепису 15 січня 1959 р. на території Чернігівської області нараховувалось 27 міських поселень (1076 в УРСР). Із 332 міст України 11 знаходилися на Чернігівщині. Більшість з них були малими містами: чотири мали населення від 5 до 10 тисяч осіб, ще чотири – 10-20 тисяч осіб, ще два – 20-50 тисяч осіб. У той час лише один Чернігів можна віднести до категорії середніх міст (50-100 тисяч осіб). Також в Україні нараховувалося 744 селища міського типу, з яких 16 – у Придеснянському краї. Шість містечок мали населення до 5 тисяч осіб, дев'ять – від 5 до 10 тисяч осіб [16, 32-35]. Густота населення області становила 49,3 особи.

У зв'язку з утворенням промислової районної ланки, їх центри (міста, селища міського типу) підпорядковувались обласним промисловим радам. Упродовж 1962-1965 рр. до категорії міст обласного підпорядкування зараховувались Бахмач, Городня, Корюківка.

Після зміни порядку надання населеним пунктам міського статусу, остаточне рішення приймалось провідним законодавчим органом республіки. Починаючи з 1965 р., статус міста районного підпорядкування отримали Борзна [9, 377] та Мена [10, 521].

Рішення про переведення населеного пункту до категорії міста районного чи обласного підпорядкування далеко не завжди відповідали вимогам діючої на той момент законодавчої бази, так як не виконувалась імперативна вимога про десятитисячний поріг чи долю населення, зайнятого у промисловому виробництві. Так Бобровиця, Городня, Корюківка, Мена, Остер на момент отримання статусу міста не задовольняли норму законодавства про десятитисячний мінімум населення в них.

Упродовж 1950-1960-х рр. в Чернігівській області частину населених пунктів зарахували до розряду смт. Якщо у 1959 р. їх нараховувалось 16, то за одинадцять років уже 31. Окрім селищ міського типу, законодавчі норми у 1956-1965 рр. зараховували до категорії міських поселень робітничі селища. В Україні робітничі селища були у 12 областях. Три з вісімдесяти дев'яти селищ розташовувались на території Чернігівської області. Серед них два знаходились у «закритих зонах» – Десна (Остерська селищна рада) та Західне (підпорядковане Чернігівській міськраді), а Замглай (Ріпкинська селищна рада) – біля підприємства по розробці надр як робітниче селище торфобрикетного комбінату. У 1973 р. Західне було включене до міської смуги Чернігова [23, 273-274].

За повоєнні роки (1946-1964 рр.) в області споруджено і введено в дію 39 промислових підприємств і 173 нові цехи на діючих заводах і фабриках. Зміни відбулись у транспортній інфраструктурі обласного центру – 5 листопада 1964 р. було відкрито регулярний тролейбусний рух.

Відповідно до оприлюднених підсумків загального перепису населення 15 січня 1970 р. питома вага міських жителів становила 34,6 % проти 22,4 % у 1959 р. Упродовж 1959-1969 рр. включно чисельність міського населення області зросла на 187,1 тис. осіб. Збільшення відбулось за рахунок природного приросту населення у містах, який склав за 11 років 44 тисячі осіб, перетворення сільських населених пунктів з населенням 73 тисяч осіб у міські та переходу понад 70 тисяч осіб сільського населення у міста для роботи у промисловості та будівництві [17, 156-158].

Одним із міст Сіверщини є Глухів, котрий зазнав значних збитків у роки Другої світової війни, де було знищено 113 кращих будинків, а заподіяна шкода обраховувалася у 120 млн. крб. Якщо у 1950-х роках у місті розвивалися переважно харчова, легка та переробна промисловості, то починаючи з другої половини десятиліття з'явилися нові – електротехнічна, машинобудівна та електронна. До ладу стали нові промислові підприємства – завод «Електропанель» (1960 р.), завод агрегатних вузлів (1961 р.), завод САТЕЛ, завод засобів обчислювальної техніки (1978 р.) [1, 131]. Поява зазначених та деяких інших підприємств сприяла

промисловій та цивільній забудові міста, прямим наслідком чого стало зростання чисельності його населення. Якщо за переписом 1959 р. населення міста складало 23 тис. осіб, то через одинадцять років у 1970-му становило 32,4 тис. осіб [16, 26].

Отже, період між 1945-1970 роками для міських поселень Чернігово-Сіверщини відзначився відбудовою промисловості та житлово-комунального господарства, масовим спорудженням цивільного житла та нових підприємств, збільшенням кількості міст та чисельності міського населення. Подібні процеси та явища характеризували розвиток міського середовища усю Україну. Але на відміну від УРСР та її складових частин, Чернігівська область не перетворилась на високоурбанізовану зону, де перепис 1970 р. не зафіксував незначного переважання міського населення над сільським. Чернігівщина продовжувала залишатись регіоном з домінуванням сільського населення, хоча упродовж міжпереписного десятиліття питома вага та чисельність останнього зменшилась. Відповідно до підсумків загального перепису населення 15 січня 1970 р. питома вага міських жителів становила 34,6 %. Зростання міського сегменту було пов'язано з міграційним рухом сільських жителів у напрямі міста й активного надання низці населених пунктів міського статусу шляхом адміністративно-територіальних перетворень. Великим містом став Чернігів, середніми – Ніжин та Прилуки; спостерігалось чисельне переважання питоми ваги малих міст.

Розглянуті у статті питання лише окреслили загальну тематику вивчення повоєнного розвитку міських поселень регіону. Ця тема потребує подальшого дослідження, вивчення окремих її аспектів на прикладах конкретних міст області.

Посилання

1. Белашов В. Глухів – столиця Гетьманщини / В. Белашов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005.
2. Воронко О. Загальний аналіз особливостей демографічних процесів у Чернігівській області в 50-70-х роках ХХ ст. (за даними Всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979 рр.) // Сіверянський літопис. – 2002. – № 6. – С. 59-61
3. Відомості Верховної Ради УРСР. – 31 травня 1957. – № 4.
4. Відомості Верховної Ради УРСР. – 30 липня 1957. – № 6.
5. Відомості Верховної Ради УРСР. – 31 березня 1958. – № 3.
6. Відомості Верховної Ради УРСР. – 31 травня 1958. – № 5.
7. Відомості Верховної Ради УРСР. – 27 жовтня 1961. – № 44.
8. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1 грудня 1960. – № 44.
9. Відомості Верховної Ради УРСР. – 2 вересня 1966. – № 37.
10. Відомості Верховної Ради УРСР. – 16 грудня 1966. – № 48.
11. Гаврилов В. Міграційні процеси в українському селі: 1944-1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України) // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5. – С. 51-62.
12. Іванишина В. Динаміка демографічних процесів на Чернігівщині в 60-і рр. ХХ ст. (за даними Всесоюзних переписів населення 1959, 1970 рр.) // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 106-09.
13. Історія народного господарства: у трьох томах, чотирьох

книгах / [гол. ред. Лукінов І.І.] – Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938-80-ті роки) – Книга перша. Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938-1960 рр.) / [відп. ред. Дерев'янкін Т.І.] – К.: Наукова думка, 1985.

14. Історія Чернігова: повоєнна відбудова / Інга Вітковська // Чернігівські відомості – 31 березня 2010.

15. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / Косик В. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Атлас, 1993.

16. Міста України. Довідник / Івченко А. – К.: НВП Картографія, 1999.

17. Социалистическая Черниговщина 1946-1980. Сборник документов и материалов. – К., 1987.

18. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1947 года. Отв. Ред. П.В. Туанов. – М., 1947.

19. Суботіна І. Порівняльний аналіз урбанізаційних та міграційних процесів в Україні і Чернігівській області // Сіверянський літопис. – 2004. – №5-6. – С. 51-55.

20. Україна крізь віки / [заг. ред. Смоля В.А.] – Т. 13. Україна в умовах системної кризи / [Баран В.К., Даниленко В.М.] – К.: Альтернативи, 1999.

21. УРСР у цифрах у 1974 році. Короткий статистичний довідник / [упорядники Самченко В., Пенто С.] – К.: Техніка, 1975.

22. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 5319.

23. Чернигову 1300 лет. Сб. документов и материалов. – К., 1990.

24. Чернігів: Історико-архітектурний нарис / [за ред. Карнабіда А.А.] – К.: Будівельник, 1980.

Гирич Я.Н. Особенности развития городских поселений Чернигово-Северщины на протяжении 1945-1970 гг.

Статья посвящена анализу развития городских поселений Чернигово-Северщины в контексте важного социального процесса урбанизации и градостроительной политики советской власти на протяжении 1945-1970 гг. Для указанного исследования использованы архивные материалы, опубликованные документы и статистические сборники.

Ключевые слова: послевоенное восстановление, Чернигово-Северщина, урбанизация, градостроительство, увеличение количества городов, городское хозяйство, городское население, малые города.

Hyrych Ya.M. Particularities of urban settlements' development in Chernihiv-Siverschyna region during 1945-1970 years

The article deals with analysis of urban settlements' development in Chernihiv-Siverschyna region during 1945 – 1970 years. It's also analyzing in context of urban process and city-planning policy of Soviet power. This research is based on archive materials, published documents and statistics collections.

Key words: after-war reconstruction, Chernihiv-Siverschyna region, urban process, city-planning, growing quantity of cities, municipal services, urban population, towns.

31.03.2011 р.

УДК 94(744)-05:303.82-057.4 «1891/1978»

С.І. Білокінь

ІЗ СТАРОГО ЛИСТУВАННЯ. ВИП. 3. АЛЕКСЕЙ АЛЕКСЕЄВИЧ СІДОРОВ (1/13 ЧЕРВНЯ 1891 – 30 ЧЕРВНЯ 1978 РОКУ)¹

Продовження серії публікацій «Із старого листування». А.А. Сидоров – видатний книгознавець і мистецтвознавець повоєнної доби, член-кореспондент АН СРСР. Йдеться про дослідження життя й творчості книжкового графіка Г. Нарбути.

Ключові слова: книгознавство, мистецтвознавство, листування, Г. Нарбут, А. Сидоров.

Наприкінці двадцятих – на початку тридцятих років один із провідних тодішніх істориків мистецтва Федір Ернст разом з колегами (Антін Серета, Ярослав Стешенко²) підготував збірник, присвячений Георгієві Нарбуту³. 1931 року проект було реалізовано. У світ книжка не вийшла, але матеріали збереглися майже всі – здебільшого в Ернстовому архівному фонді київського Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ⁴. Статтю Степана Яремича автор статті виявив в архіві Державного Ермітажу тодішнього Ленінграда. Авторський колектив збірника склали найвидатніші українські й російські мистецтвознавці тієї доби, що згодом здебільшого були репресовані. Були й емігранти. За добре продуманим змістом збірник всебічно відтворював історію нарбутівського життя і відбивав усі аспекти його творчої спадщини. Були застосовані всі найкращі поліграфічні можливості. Стараннями Івана Лазаревського, племінника українського історика, було одержано з Гознаку навіть найкращий папір «верже». Це мало бути найвидатніше видання епохи Розстріляного відродження.

Особисто вважав і вважаю, що в нарбутознавстві просуватися далі можна лише від тієї точки, де воно зупинилося (чи де його зупинили), а не зважати на попередників недостойно. Про можливе

1. Сидоров (Сидоров) Алексей Алексеевич (1891-1978), російський мистецтвознавець і книгознавець, член-кор. АН СРСР (1946). – Див.: Алексей Алексеевич Сидоров. Изд. 2, дополн. М.: Наука, 1974 (Материалы к библиографии ученых СССР. Серия искусства, вып. 3).

2. Білокінь С. Видатний український бібліограф Ярослав Стешенко, 1904-1939 // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Вип. 2. К., 1999. С. 53-64.

3. Докладніше див.: Білокінь С. Нарбутівський збірник // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини: Матеріали Другої науково-практичної конференції (17 квітня 2003 р.). Глухів, 2003. С. 76-85; Його ж. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено, 1920-1941 // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Том II. К.; Л., 2004. С. 554-602.

4. Довженко Г.В. Ернст Ф.Л. Путівник по особових фондах Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського. К., 2005. С. 104-116.